

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ М.М. БОГОЛЮБОВА

Важливе місце у творчості мислителів православної традиції в широкому займало філософське осмислення релігії. Проте, вітчизняна релігійно - філософська спадщина православ'я минулого переважно вивчається історією філософії, але не релігієзнавством. Тому, на думку автора, для сучасного академічного релігієзнавства одним з актуальних завдань постає дослідження філософії релігії в її теологічній парадигмі, що виражається у різних її конфесійних варіантах. Поки ще відсутні фундаментальні праці з цієї галузі, але для їх створення необхідно враховувати досвід богословсько-філософської думки та критично його переробляти.

Питання про філософію релігії практично не ставилося православною думкою впродовж всього XIX ст. Професор Київської духовної академії С.П. Песоцький на поч. XX ст. справедливо зауважив, що в богословській думці в Росії не було прийнято іменувати науку про релігію філософією релігії, її називали просто апологетичним богослов'ям.¹ Сучасник С.Песоцького Д.Горохов не визнавав автономії філософії релігії, стверджуючи її винятковість у системі основного богослів'я як апологетичного методу.² У 1915 р. вийшла у світ книга професора богослів'я Київського університету св. Володимира М.Боголюбова "Філософія релігії". В історії православної академічної думки XIX – поч. XX ст. це було перше серйозне дослідження, в якому філософія релігії конституювалася не як богословський метод, а як самостійна дисципліна з характерними структурою й методами дослідження.

Філософію релігії М.Боголюбов тлумачив двояко: як світоглядну настанову щодо релігії і як "науку про релігію", для котрої предметом дослідження є сама релігія як ціле. Саме на останньому

* Панков Георгій Дмитрійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри історії та теорії культури факультету культурології Харківської державної академії культури.

¹ С.П. Библиографическая заметка. О книге профессора университета св. Владимира Н. Боголюбова «Философия религии // Труды Киевской духовной академии.- 1916.- № 9-10.- С. 175.

² Горохов Д. К вопросу о предмете христианской апологетики и о предметах христианского богословия вообще // Труды Киевской духовной академии.- 1911.- № 6.- С. 315.

змісті філософ зосередив усю свою увагу. У структурі “науки про релігію” вирізнялися дві її складові: “історична”, що розглядає динаміку релігії, та “онтологічна”, предметом якої визначався аналіз суті релігії, її елементів, походження й ролі.

М.Боголюбовим виокремлювались два основні методи релігії – дослідницький і умоглядний. До першого належали психологічний, філологічний та етнографічний методи. Відповідно до них філософія релігії була спрямована на вивчення внутрішніх переживань людини, мови релігії, релігійних звичаїв народів та їх порівняння, а також вивчення релігії як соціального явища. Таке розширювальне витлумачення проблемного поля філософії релігії полягало у прагненні дослідника відокремити її від умоглядного осмислення релігії, а в сфері її вивчення спиратися на дані різних наук.

Згідно з заувагою професора Московської духовної академії С.С.Глаголева, поява у ХІХ ст. у православній Росії філософії релігії була продиктована не прагненням до критичного аналізу релігійних феноменів, як це мало місце на Заході, але протестом проти поширення невір'я. Він відзначав, що “філософія релігії у нас із самого початку стала апологетичною й такою залишалася до останнього часу”.³

Таким станом вивчення релігії М.Боголюбов не був задоволений. Зосередження зусиль богословів винятково на апологетиці він вважав неповноцінним методом пізнання релігії, дискредитацією філософії як науки. “Філософія релігії, - писав він, - за своїм спрямуванням наука критична. Всі релігії для неї однаково є предметом наукового пізнання, тому до всіх релігій вона ставиться з науковою безсторонністю, об'єктивністю. Для неї нема наперед різниці між релігією істинною чи релігіями хибними. Християнство для неї такий самий предмет дослідження, як магометанство чи буддизм”.⁴

Позиція філософсько-критичного дослідження релігії виглядає незвичайно для представника конфесійної теології. При постає деякий ряд питань. Перше питання: чи не дискредитує критичний щодо релігії метод саму релігію? Чи не зводить принцип конфесійно-нейтрального вивчення релігії християнство з п'єдесталу богоодкровенної й абсолютної релігії? М.Боголюбов передбачав звинувачення на адресу

³ Глаголев С. Про философию религии Н. Боголюбова.- Философия религии // Богословский вестник.- 1915.- № 7.- С. 80.

⁴ Боголюбов Н.М. Философия религии.- К., 1918.- С. 21

своєї концепції і заздалегідь подбав про те, щоб відвести їх. Він запевняв читачів, що критична філософія не в змозі зашкодити християнству, якщо воно являє собою дійсно повне й досконале одкровення безумовної істини. Тому не слід боятися оголошувати християнство предметом дослідження, однакового для всіх релігій.

У принципі, М.Боголюбов не відхиляв апологетику, а просто вважав її недостатньою у справі позитивного аналізу релігії із-за її конфесійної тенденційності. Тому він пропонував не відхиляти апологетику, а доповнити її нестачу філософським аналізом, вільним від подібної тенденційності.

Окремі представники православної думки на початку ХХ ст. звернули увагу на те, що традиційна апологетика вже не відповідає запитам суспільної свідомості, яка орієнтується на науковий пошук істини. Прихильники реформування богослів'я заходилися значно посилювати акценти на науковому і філософському дослідженні релігії, не відмовляючись від при цьому і теологічного її осмислення. Але яким способом поєднати ці різнорідні способи й підходи до вивчення релігії? Як домогтися того, щоб при суміщенні апологетика не підривала авторитету науки і філософії, а останні не підривали авторитету апологетики?

М.Боголюбов у своїй “Філософії релігії” вирішував цю проблему визначенням філософії релігії як самостійної, окремої від богослів'я галузі вивчення релігії. Філософія релігії й апологетика викладалися М.Боголюбовим у вигляді паралельних площин, які не протиставлялися, а розглядалися як два різних шляхи дослідження релігії. Сам М.Боголюбов заявляв не про неспроможність апологетики взагалі, а тільки про недостатність її як методу.

Значну частину своєї праці М.Боголюбов присвятив аналізу історичного розвитку релігійної свідомості народів світу. Цьому передує спеціальний розділ за назвою “Про божественне одкровення та його вираження в міфології”. Це означає попередню установку на ревелюціоністичне тлумачення релігійного процесу й водночас апологетику ревелюціонізму. З цієї позиції критиці піддавалися анімістична теорія Е. Тайлора, вчення М. Мюллера та інших релігієзнавців, які пояснюють релігію, виходячи з природних закономірностей життя людей.

Розглядаючи питання про походження міфології, М.Боголюбов звертав особливу увагу на психологічні, гносеологічні й антропологічні чинники, що обумовлюють міфотворчість. Але міфотворчий процес витлумачувався з погляду потреби людини

виразити властиве їй усвідомлення буття Бога. Мислитель прагнув продемонструвати картину тривалого й поступального розвитку міфологічної і релігійної свідомості. Усі архаїчні релігійні вірування та політеїстичні релігії розглядалися як вираження людською свідомістю єдиної божественної сили, розділеної в різних природних і суспільних явищах.

У своїй концепції релігійної історії М.Боголюбов не дійшов до висновку, що християнство являє собою завершальну ланку у сходженні людства до істинної богоодкровенної релігії є вершиною релігійного процесу. Це пояснюється тим, що задум написання “Філософії релігії” не був завершеним. Проте своїм міркуванням автор підводить читача до пошуку “коштовного каменя” християнства. “Але хіба коштовний камінь втратить свою цінність, якщо ми покладемо його в купу звичайного каміння? Він може тільки пропасти з виду; ми тільки потім можемо його знайти. Але це може статися лише в тому разі, якщо ми не будемо ретельно вдивлятися у факти та їх аналізувати”.⁵ Таким шляхом реалізується запропонований проект філософії релігії: відмовившись попередньо відкрито порушити питання про апологетику християнства, М.Боголюбов відкрито декларує апологетику ревелюціонізму й через неї здійснює апологетику християнської релігії.

“Філософія релігії” М.Боголюбова викликала в середовищі богословів неоднозначну реакцію. Через рік після опублікування цієї книги у “Трудах Київської духовної академії” була надрукована рецензія С.П.Песоцького, який охарактеризував думки автора як чужі православному богослов'ю. Особливо гострій критиці рецензент піддав саму постановку питання про філософію релігії, відзначивши, що в такій постановці “наука про релігію” не може відповідати вимогам, що ставляться перед нею як перед християнською богословською наукою. У позиції безстороннього осмислення релігії філософією Песоцький вбачав серйозну небезпеку для християнства, побоюючись, що запропонований М.Боголюбовим метод філософського розгляду релігії неминуче приведе до скептицизму як щодо релігії, так і християнства. “Ні, - підсумовував він, – не філософією релігії потрібно відповісти православному християнському богослов'ю не релігійні бродіння, що зустрічаються серед сучасного нам суспільства, а апологетикою”.⁶

⁵ Боголюбов Н.М. Вказ. соч.- С. 24.

⁶ С.П. Вказ. соч.- С. 182.

Цілком протилежну оцінку “Філософії релігії” М.Боголюбова дав у своїй рецензії С.С. Глаголев. “Книга Боголюбова, - писав він, – являє собою щось поворотне в науці про релігію. Автор шукає нових форм для вираження й нових основ для ствердження старих істин. Він відчуває, що зміст сучасної науки про релігію не можна втиснути в застарілі й розхитані клітки релігійно-філософської термінології, що досі трималися”.⁷

Якщо Песоцький вбачав у декларованому Боголюбовим неупередженому, об’єктивному аналізі релігії велику загрозу для християнства, то Глаголев висловив цілком протилежну думку. Він вважав, що “дух толерантності, миру й любові” у Боголюбова не є духом індиферентизму, а книгу оцінював як “цінностно–апологетичну працю”. Але на відміну від позиції М.Боголюбова, Глаголев не відкидав апологетичну настанову на філософське осмислення релігії, а навпаки – підтримував. Однак головний акцент на апологетиці рецензент ставив не на полемічній стороні, спрямованій проти ворожих християнству вчень, а на позитивному розкритті й обґрунтуванні цінності християнства в кореляції з різними чинниками науки і культури.

Дискусія навколо книги М.Боголюбова не набула широкого розповсюдження у православній академічній думці, але її характер і зміст дали кілька уроків. Перший – це наявність диференціації на прихильників традиційного погляду на філософію релігії та його критиків. Другий урок дискусії дозволяє припустити можливість започаткування нового етапу в розробці православною думкою проблем філософії релігії у напрямку її перебудови відповідно до змін в інтелектуальній ситуації і науковому житті в Росії і Україні на рубежі XIX – XX ст. Однак події жовтневого 1917 р. перевороту не дозволили реалізуватися такій можливості. Нарешті третій урок полягає в тому, що методологічні проекти, а також праці в галузі філософії релігії з критикою традиційної апологетики, свідчать про реальну можливість для православної думки відмовитися від ворожого ставлення до альтернативних релігієзнавчих учень і перейти на позицію толерантної їх критики.

⁷ Глаголев С. Вказ. соч.- 1916.- № 1.- С. 196.